

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA PEDAGOGIK ETIKA VA KASBIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Raximov Kodirjon Karimberdiyevich

Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23386274>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda pedagogik etika va kasbiy madaniyatni shakllantirish metodikasining nazariy va amaliy asoslari tadqiq etiladi. Muallif amaldagi tayyorgarlik amaliyotining asosiy nuqsonini uning qoida-markazli xarakterida ko‘radi: talabalarga axloq normalari ro‘yxati yodlatiladi, ziddiyatli vaziyatda mustaqil axloqiy mulohaza yuritish qobiliyati esa shakllantirilmaydi. Tadqiqotda J. Restning axloqiy xulq-atvorning to‘rt komponentli modeli, Arastuning amaliy donishmandlik ta‘limoti, L. Kolbergning axloqiy rivojlanish bosqichlari, N. Noddingsning g‘amxo‘rlik etikasi hamda A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi metodologik tayanch sifatida qo‘llaniladi. Tahlil natijasida kasbiy etikaning o‘zagi norma emas, balki normalar to‘qnashgan vaziyatdagi mulohaza ekanligi asoslanadi va axloqiy sezgirlik eng kam shakllantiriladigan komponent sifatida ko‘rsatiladi. Yakuniy qismda to‘rt bosqichli metodik model va baholash mezonlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: *pedagogik etika, kasbiy madaniyat, bo‘lajak o‘qituvchi, axloqiy sezgirlik, axloqiy mulohaza, amaliy donishmandlik, g‘amxo‘rlik etikasi, axloqiy dilemma, yashirin o‘quv dasturi, namuna ko‘rsatish, kasbiy maqom, refleksiv portfel, keys-tahlil, baholash mezonlari, metodik model.*

KIRISH

O‘qituvchilik kasbining o‘ziga xosligi uning texnik emas, axloqiy tabiatidadir. Muhandis yoki dasturchi faoliyatida axloqiy o‘lchov ma‘lum vaziyatlarda yuzaga chiqsa, pedagogik faoliyatda u har bir amalda mavjud. O‘qituvchi kimni doskaga chaqirishi, qanday ohangda savol berishi, xatoni qanday tuzatishi, baho qo‘yishda nimaga tayanishi, hamkasblari bilan o‘quvchi haqida qanday gapirishi — bularning barchasi texnik emas, axloqiy qarorlardir. H. Soket kasbiy pedagogik faoliyatning asosi axloqiy ekanligini asoslab, o‘qituvchilik mahoratini sof texnik ko‘nikmalar majmuiga keltirish mumkin emasligini ko‘rsatgan. E. Kempbell esa o‘qituvchining har kungi xulq-atvori o‘quvchilar uchun eng kuchli axloqiy saboq ekanligini ta‘kidlaydi. O‘zbekistonda mazkur masalaning huquqiy asosi ham mustahkamlangan. 2024-yil 1-fevralda imzolangan «Pedagogning maqomi to‘g‘risida»gi O‘RQ-901-son Qonun yigirma bir moddadan iborat bo‘lib, unda pedagogning huquqlari, majburiyatlari, sha‘ni va qadr-qimmatining davlat himoyasida ekanligi belgilangan. Qonunda pedagogga kasbiy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lmagan ishlarga jalb qilish taqiqlangani, umumiy o‘rta ta‘lim tashkilotida ilk bor ishga kirishayotgan shaxsga bir o‘quv yili davomida tajribali pedagog murabbiy sifatida biriktirilishi nazarda tutilgani alohida ahamiyatga ega. Murabbiylik instituti aynan kasbiy madaniyatni uzatishning an‘anaviy va samarali mexanizmidir. Biroq huquqiy asosning mavjudligi kasbiy etikaning amalda shakllanishini o‘z-o‘zidan ta‘minlamaydi. Amaldagi oliy pedagogik ta‘lim amaliyotida mazkur yo‘nalish ko‘pincha qoida-markazli modelda tashkil etiladi: talabalarga o‘qituvchi axloq normalari ro‘yxati taqdim etiladi, ular yod olinadi va test shaklida tekshiriladi. Mazkur yondashuvning cheklovi uning asosiy taxminida yotadi — go‘yo axloqiy xatolar normani bilmaslikdan kelib chiqadi. Amaliyot esa boshqacha manzarani ko‘rsatadi: aksariyat hollarda o‘qituvchi normani biladi, ammo uni muayyan vaziyatga tatbiq eta olmaydi yoki vaziyatda axloqiy o‘lchov borligini umuman sezmaydi. Masalaning nazariy tahlilida J. Rest ishlab chiqqan model alohida qiymatga ega. Unga ko‘ra, axloqiy xulq-atvor to‘rt mustaqil komponentdan tashkil topadi. Birinchi komponent — axloqiy sezgirlik: vaziyatda axloqiy o‘lchov mavjudligini payqash va o‘z harakatining boshqalarga ta‘sirini ko‘ra bilish. Ikkinchi komponent — axloqiy mulohaza: qaysi harakat to‘g‘ri ekanligini aniqlash. Uchinchi komponent — axloqiy motivatsiya: axloqiy qadriyatni boshqa qadriyatlardan, masalan shaxsiy qulaylik yoki hisobot ko‘rsatkichidan ustun qo‘yish. To‘rtinchi komponent — axloqiy xarakter: qaror qilingan harakatni qarshilikka qaramay amalga oshira olish. Mazkur modeldan metodik jihatdan hal qiluvchi xulosa kelib chiqadi. Normalarni yodlatish faqat ikkinchi komponentga — va unga ham qisman — ta‘sir ko‘rsatadi; birinchi, uchinchi va to‘rtinchi komponentlar esa butunlay ishlanmasdan qoladi. Holbuki amaliyotdagi axloqiy nuqsonlarning katta qismi aynan birinchi komponent — sezgirlik yetishmasligi bilan bog‘liq. O‘quvchilarni sinf oldida bir-biri bilan taqqoslash, dam olish xonasida o‘quvchi haqida uning oilasi

bilan bog‘liq izohlar aytish, ayrim o‘quvchilarga ochiq xayrixohlik bildirish — bularning hech biri odatda ongli qoidabuzarlik sifatida sodir etilmaydi. Ular shunchaki axloqiy masala sifatida ko‘rilmaydi. Ushbu holat masalaning falsafiy ildiziga olib boradi. Arastu «Nikomax etikasi»da axloqiy fazilatni bilim turi emas, amaliyot orqali shakllanadigan barqaror xususiyat deb ta’riflagan va amaliy donishmandlik tushunchasini kiritgan: bu muayyan, takrorlanmas vaziyatda nima qilish to‘g‘ri ekanligini ko‘ra bilish qobiliyatidir. Uning fikricha, umumiy qoidani bilish yetarli emas, chunki har bir vaziyat o‘ziga xos va qoidalar ko‘pincha bir-biri bilan to‘qnashadi. Mazkur qarash zamonaviy pedagogik etika uchun bevosita ahamiyatga ega: o‘qituvchi faoliyatida «har bir o‘quvchiga teng munosabat» tamoyili «har bir o‘quvchining individual ehtiyojini hisobga olish» tamoyili bilan muntazam to‘qnashadi va bu to‘qnashuvni hech qanday norma oldindan hal qilib bera olmaydi. Shu asosda mazkur maqolaning markaziy tezisi shakllanadi: pedagogik etikaning o‘zagi norma emas, normalar to‘qnashgan vaziyatdagi mulohazadir. Demak, metodikaning asosiy vazifasi ham normalarni uzatish emas, axloqiy mulohaza qobiliyatini mashq qildirishdir. L. Kolberg axloqiy rivojlanishni o‘rganishda aynan dilemma usulini qo‘llagan va axloqiy fikrlash tayyor javoblarni o‘zlashtirish orqali emas, yechimi aniq bo‘lmagan vaziyatlarni muhokama qilish orqali rivojlanishini ko‘rsatgan edi. Shu bilan birga, Kolberg modelining pedagogik faoliyatga nisbatan cheklovi ham mavjud. K. Gilligan va N. Noddings adolat etikasi bilan bir qatorda g‘amxo‘rlik etikasi mavjudligini asoslaganlar. Noddings ta’lim sohasida aynan ikkinchisi birlamchi ekanligini ko‘rsatadi: o‘qituvchi va o‘quvchi munosabati mavhum tamoyillar asosida emas, konkret insonga nisbatan g‘amxo‘rlik munosabati asosida quriladi. Bu nazariy nuqta amaliy jihatdan muhim: pedagogik etikani faqat huquqlar va majburiyatlar tili orqali o‘rgatish uning eng muhim qatlamini — munosabat sifatini chetda qoldiradi.

Metodikani loyihalashda hisobga olinishi shart bo‘lgan yana bir omil A. Bandura asoslagan ijtimoiy-kognitiv nazariyadan kelib chiqadi. Unga ko‘ra, inson xulq-atvorni ko‘rsatma orqali emas, asosan namuna kuzatish orqali o‘zlashtiradi. Pedagogik oliy ta’lim sharoitida bu quyidagini anglatadi: talaba kasbiy etikani etika fani ma’ruzasidan emas, o‘qituvchilarining unga nisbatan har kungi munosabatidan o‘rganadi. Agar hurmat haqida ma’ruza o‘qiyotgan pedagog talabalarga kamsituvchi ohangda murojaat qilsa, uzatiladigan saboq so‘z emas, xatti-harakat bo‘ladi. Mazkur hodisa yashirin o‘quv dasturi deb nomlanadi va u rasmiy dasturdan ko‘ra kuchliroq ta’sir ko‘rsatadi. Metodik ishni loyihalashda etika va odob tushunchalarini farqlash ham zarur. Odob tashqi xulq-atvor qoidalarini — murojaat shakli, kiyinish tartibi, muomala rasmiyatchiligini qamrab oladi va u nisbatan oson o‘rgatiladi. Etika esa ichki pozitsiyaga tegishli bo‘lib, u tashqi nazorat bo‘lmagan sharoitda ham amal qiladi. Amaliyotdagi tipik xatolik ikkinchisini aralashtirib yuborishdadir: talabaga odob qoidalari o‘rgatiladi va bu etik tayyorgarlik deb hisoblanadi. Natijada rasmiy jihatdan benuqson, biroq ichki mazmunsiz xulq-atvor shakllanishi mumkin — o‘qituvchi barcha qoidalariga rioya qiladi, ammo o‘quvchini shaxs sifatida ko‘rmaydi. Shu bois metodikaning vazifasi odobni inkor etish emas, uni ichki axloqiy pozitsiya bilan to‘ldirishdir. «Kasbiy madaniyat» tushunchasi etikadan kengroq bo‘lib, uni ham aniqlashtirish zarur. U axloqiy o‘lchov bilan bir qatorda nutq madaniyati, tashqi ko‘rinish, vaqtga munosabat, hujjat yuritish aniqligi, hamkasblar va ota-onalar bilan muloqot uslubi hamda raqamli muhitdagi xulq-atvorni qamrab oladi. So‘nggi komponent bugungi sharoitda alohida ahamiyat kasb etmoqda: ijtimoiy tarmoqdagi nashr, o‘quvchi bilan yozishma uslubi va shaxsiy ma’lumotlarga munosabat kasbiy madaniyatning ajralmas qismiga aylandi. Maqolaning maqsadi bo‘ljak o‘qituvchilarda pedagogik etika va kasbiy madaniyatni shakllantirish metodikasining nazariy asoslarini ishlab chiqish va uning amaliy modelini taklif etishdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan tashkil topadi: qoida-markazli yondashuvning cheklovlarini asoslash; axloqiy kompetensiyaning tarkibiy komponentlarini ajratish; shakllantirishning bosqichli modelini ishlab chiqish hamda baholash mezonlarini belgilash. Ish tizimli-strukturaviy tahlil, qiyosiy va nazariy modelashtirish metodlariga tayanadi. Ilmiy yangilik axloqiy sezgirlikni metodikaning mustaqil va birlamchi obyekti sifatida asoslash hamda yashirin o‘quv dasturini shakllantirish vositasiga aylantirish tamoyilini taklif etishdan iborat. Tadqiqot natijalaridan pedagogik oliy ta’lim muassasalarining o‘quv dasturlarini takomillashtirishda, pedagogik amaliyotni tashkil etishda hamda yosh pedagoglar uchun murabbiylik faoliyatini yo‘lga qo‘yishda foydalanish mumkin.

1. Axloqiy kompetensiyaning tarkibi va amaliyotdagi nuqsonlar: Rest modeliga muvofiq ajratilgan to‘rt komponentning har biri mustaqil metodik ish talab qiladi. Sezgirlik vaziyatlarni tahlil qilish

orqali, mulohaza dilemmalarni muhokama qilish orqali, motivatsiya kasbiy qadriyatlar ustida ishlash orqali, xarakter esa real amaliyotda qo‘llab-quvvatlash orqali rivojlantiriladi. Amaldagi tayyorgarlikda esa diqqat deyarli to‘liq ikkinchi komponentga qaratilgan. Natijada o‘ziga xos nomutanosiblik yuzaga keladi: talaba «o‘qituvchi o‘quvchini kamsitmasligi kerak» degan normani bexato takrorlaydi, biroq o‘z amaliyotida ikki o‘quvchini sinf oldida taqqoslayotganida bu normaning buzilayotganini sezmaydi. Nomutanosiblikning ikkinchi ko‘rinishi uchinchi va to‘rtinchi komponentlar bilan bog‘liq. O‘qituvchi vaziyatdagi axloqiy o‘lchovni ko‘rishi va to‘g‘ri yechimni bilishi mumkin, biroq uni amalga oshirmasligi mumkin — chunki bu qo‘shimcha vaqt talab qiladi, hamkasblar bilan ziddiyat keltirib chiqaradi yoki hisobot ko‘rsatkichlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Mazkur holatda muammo bilimda emas, axloqiy qadriyatning boshqa qadriyatlar orasidagi o‘rnidadir. Shu bois metodik ish kasbiy qadriyatlar ierarxiyasi ustida ochiq muhokama yuritishni ham o‘z ichiga olishi lozim. Mazkur nomutanosiblikni bartaraf etish uchun metodikaning boshlang‘ich nuqtasi o‘zgarishi lozim: norma bayonidan emas, vaziyat tahlilidan boshlanishi kerak. Talaba avval muammoni ko‘rishni o‘rganadi, so‘ngra uni hal qilishni.

2. Shakllantirishning to‘rt bosqichli modeli: Birinchi bosqich — sezgirlikni rivojlantirish. Talabalarga tashqi jihatdan oddiy ko‘ringan dars epizodlari taqdim etiladi va ulardan savolga javob berish so‘raladi: bu vaziyatda axloqiy o‘lchov bormi va u kimga ta‘sir qiladi? Mashqning maqsadi baho berish emas, payqashdir. Ushbu bosqichda «bu yerda muammo yo‘q» degan javob ham muhokama predmetiga aylanadi. Ikkinchi bosqich — dilemmalarni muhokama qilish. Talabalarga ikki asosli tamoyil to‘qnashadigan vaziyatlar beriladi: qiyin oilaviy sharoitdagi o‘quvchiga yengillik berish adolat tamoyiliga qanchalik mos keladi; o‘quvchining ishonib aytgan siri qaysi holatda oshkor etilishi lozim. Muhim metodik shart — o‘qituvchi o‘z yechimini muhokama boshlanishidan oldin bildirmasligi. Sezgirlik mashqlari uchun eng samarali material — talabalarning o‘z maktab tajribasidan olingan epizodlar. Ular o‘zlari o‘quvchi bo‘lgan paytda adolatsiz deb his qilgan holatlarini eslaydilar va ularni endi o‘qituvchi nuqtai nazaridan tahlil qiladilar. Mazkur ikki tomonlama qarash sezgirlikni rivojlantirishning eng kuchli vositalaridan biri hisoblanadi. Uchinchi bosqich — amaliyotda qo‘llab-quvvatlash. Pedagogik amaliyot davomida talaba o‘zi duch kelgan axloqiy vaziyatlarni qayd etadi va ularni murabbiy hamda guruh bilan muhokama qiladi. «Pedagogning maqomi to‘g‘risida»gi Qonunda nazarda tutilgan murabbiylik instituti aynan shu bosqich uchun tabiiy tashkiliy asos beradi. Dilemmalar bilan ishlashda muhim metodik tamoyil amal qiladi: muhokamaning maqsadi yagona to‘g‘ri javobga kelish emas. Agar o‘qituvchi guruhni oldindan belgilangan xulosaga olib borsa, mashq o‘z mohiyatini yo‘qotadi va talabalar kutilayotgan javobni taxmin qilishga o‘tadi. Baholanadigan narsa — tanlovning o‘zi emas, uni tamoyil bilan asoslay olish sifatidir. To‘rtinchi bosqich — refleksiv portfel. Talaba o‘quv davri davomida duch kelgan axloqiy vaziyatlar, qabul qilgan qarorlari va ularning natijalari haqidagi yozuvlarni to‘playdi. Portfelning qiymati hisobot sifatida emas, o‘z qarashlarining o‘zgarishini kuzatish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

3. Yashirin o‘quv dasturini boshqarish: Bandura nazariyasidan kelib chiqadigan amaliy xulosa shundaki, pedagogik oliy ta‘lim muassasasining o‘z muhiti kasbiy etikaning asosiy manbaidir. Talaba imtihonda qanday baholanishi, uning savoliga qanday javob berilishi, kechikkanda unga qanday munosabat bildirilishi — bularning barchasi uning kelajakdagi kasbiy uslubini shakllantiradi. Shu bois metodik ish talabalarga qaratilgan mashg‘ulotlar bilan cheklanmasligi lozim. U professor-o‘qituvchilar jamoasining o‘z amaliyotini ham qamrab oladi: baholashning shaffofligi, talaba fikriga munosabat, vaqt chegaralariga rioya qilish. Yashirin o‘quv dasturi bartaraf etilmaydi — u faqat ongli boshqarilishi mumkin. Yashirin o‘quv dasturining ta‘siri ayniqsa pedagogik amaliyot davrida kuchayadi. Talaba maktabda kuzatgan o‘qituvchilarning uslubi uning uchun eng ishonchli namuna bo‘lib qoladi, chunki u nazariy emas, real sharoitda ishlayotgan model hisoblanadi. Shu bois amaliyot bazasi sifatida tanlanadigan maktab va unga birlashtiriladigan murabbiy tasodifiy emas, ongli tanlov natijasi bo‘lishi lozim. Aks holda bir semestr davomidagi nazariy tayyorgarlik bir necha haftalik salbiy namuna ta‘sirida yo‘qqa chiqishi mumkin. Amaliy vosita sifatida kafedra darajasidagi muntazam muhokamalar samarali hisoblanadi: hamkasblar o‘z amaliyotidan axloqiy jihatdan murakkab vaziyatlarni keltirib, ularni birgalikda tahlil qiladilar. Bunday muhokama bir vaqtning o‘zida ham o‘qituvchilarning o‘z kompetensiyasini oshiradi, ham talabalar uchun namuna vazifasini bajaradi.

4. Baholash mezonlari va qo‘llash shartlari: Baholashda normalarni bilish darajasi asosiy mezon sifatida qo‘llanilmaydi, chunki u faqat bitta komponentni o‘lchaydi. Uning o‘rniga to‘rt mezon taklif etiladi: vaziyatdagi axloqiy o‘lchovni payqash qobiliyati; qarorni tamoyil bilan asoslay olish; muqobil nuqtai nazarni tan olish va u bilan munosabatga kirishish; o‘z qarori oqibatlarini baholay olish. Mazkur mezonlarning barchasi test orqali emas, vaziyat tahlili va muhokama orqali baholanadi. Bu baholashni murakkablashtiradi, biroq uni predmetga mos qiladi: axloqiy mulohazani ko‘p tanlovli test bilan o‘lchash mumkin emas. Baholashning muhim xususiyati shundaki, u talabaning axloqiy sifatlarini emas, mulohaza qobiliyatini o‘lchaydi. Shaxsni baholashga urinish metodik jihatdan ham, axloqiy jihatdan ham asossizdir: o‘qituvchi talabaning ichki dunyosiga baho qo‘yish huquqiga ega emas. Baholanadigan narsa — vaziyatni tahlil qilish va qarorini asoslash sifatidir. Modelning samarali ishlashi uch shartga bog‘liq. Birinchisi — muhokamada xavfsiz muhit: talaba «noto‘g‘ri» deb hisoblanishi mumkin bo‘lgan fikrni ham ochiq ayta olishi lozim, aks holda u kutilayotgan javobni taxmin qilishga o‘tadi. Ikkinchisi — real amaliyot bilan bog‘lanish: o‘ylab topilgan vaziyatlar talabaning o‘z tajribasidan olingan holatlar bilan to‘ldirilishi kerak. Uchinchisi — o‘qituvchilarning shaxsiy namunasi, chunki Bandura ko‘rsatgan mexanizm har qanday metodikadan kuchliroq ishlaydi.

XULOSA

O‘tkazilgan tahlil pedagogik etikani norma ro‘yxatlarini yodlatish orqali shakllantirish mumkin emasligini ko‘rsatdi. Birinchidan, Rest modeliga muvofiq axloqiy xulq-atvor to‘rt mustaqil komponentdan iborat bo‘lib, normalarni uzatish ulardan faqat bittasiga qisman ta’sir ko‘rsatadi. Ikkinchidan, amaliyotdagi axloqiy nuqsonlarning katta qismi ongli qoidabuzarlik emas, axloqiy sezgirlik yetishmasligi natijasidir. Shu bois metodikaning birlamchi obyekti norma emas, vaziyatda axloqiy o‘lchovni payqash qobiliyati bo‘lishi lozim. Uchinchidan, Arastu asoslagan amaliy donishmandlik tushunchasiga muvofiq, pedagogik etikaning o‘zagi normalar to‘qnashgan vaziyatdagi mulohazadir. O‘qituvchi faoliyatida teng munosabat tamoyili individual yondashuv tamoyili bilan muntazam to‘qnashadi va buni hech qanday norma oldindan hal qilib bera olmaydi. To‘rtinchidan, ta’lim sohasida g‘amxo‘rlik etikasi birlamchi ahamiyatga ega: o‘qituvchi va o‘quvchi munosabati mavhum tamoyillar emas, konkret insonga nisbatan munosabat asosida quriladi. Etikani faqat huquq va majburiyat tilida o‘rgatish uning eng muhim qatlamini chetda qoldiradi. Beshinchidan, yashirin o‘quv dasturi rasmiy dasturdan kuchliroq ta’sir ko‘rsatadi: talaba kasbiy etikani ma’ruzadan emas, o‘qituvchilarining unga nisbatan har kungi munosabatidan o‘zlashtiradi. Shu bois metodik ish professor-o‘qituvchilar jamoasining o‘z amaliyotini ham qamrab olishi shart. Oltinchidan, etika va odob tushunchalarini farqlash metodik jihatdan zarur. Odob tashqi xulq-atvor qoidalari bo‘lib, nisbatan oson o‘rgatiladi; etika esa tashqi nazorat bo‘lmagan sharoitda ham amal qiluvchi ichki pozitsiyadir. Ularning aralashtirilishi rasmiy jihatdan benuqson, biroq ichki mazmunsiz xulq-atvorni keltirib chiqaradi. Yettinchidan, taklif etilgan to‘rt bosqichli model — sezgirlikni rivojlantirish, dilemmalarni muhokama qilish, amaliyotda qo‘llab-quvvatlash va refleksiv portfel — Rest modelining barcha komponentlarini qamrab oladi. «Pedagogning maqomi to‘g‘risida»gi Qonunda nazarda tutilgan murabbiylik instituti esa uchinchi bosqich uchun tayyor tashkiliy asos beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ergashbaev S. O‘zbekiston sharoitida uzluksiz ta’lim tizimi orqali yoshlarning ma’naviy dunyoqarashini rivojlantirish // Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами. — 2025. — Т. 1, № 1. — С. 314—316.
2. Aristotle. The Nicomachean Ethics / transl. by D. Ross; rev. by L. Brown. — Oxford: Oxford University Press, 2009. — 277 p.
3. Rest J.R. Moral Development: Advances in Research and Theory. — New York: Praeger, 1986. — 224 p.
4. Ergashbayev S. Uzluksiz ta’lim tashkil etish orqali yoshlarning ma’naviy-falsafiy dunyoqarashini yuksaltirish // Bulletin of Contemporary Researches: Multidisciplinary. — 2025. — Vol. 1, № 1. — P. 10—13.
5. Kohlberg L. Essays on Moral Development. Vol. 1: The Philosophy of Moral Development. — San Francisco: Harper & Row, 1981. — 441 p.

6. Noddings N. *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. — Berkeley: University of California Press, 1984. — 216 p.
7. Mirzaolimjon og‘li M.M., Shohbozbek E. Yangi O‘zbekistonning ta’lim siyosati va universitetlarning yangi modellari // *Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari*. — 2025. — Vol. 16, № 01. — B. 325—328.
8. Campbell E. *The Ethical Teacher*. — Maidenhead: Open University Press, 2003. — 168 p.
9. Sockett H. *The Moral Base for Teacher Professionalism*. — New York: Teachers College Press, 1993. — 200 p.
10. Bandura A. *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1986. — 617 p.